

סימן לד [י ע"א – י ע"ב]

הקדמה

סוגייתנו מוסרת שתי מימרות של ר' יוחנן. מימרא אחת היא: "קדושה חלה על עוברין", [על מימרא זו חלק בר פדא]. מימרא שניה היא: "הקדיש חטאת מעוברת וילדה, רצה בה מתכפר, רצה בוולדה מתכפר". הגמרא תבאר מפני מה צריך שתי מימרות דומות, ובלשון השניה והשלישית הגמרא תקדים לבאר מעט את המימרא השניה.

ואלו דברי הגמרא:

לשון ראשונה

וצריכא דאי אשמעינן בהך קמייתא התם הוא דאקדשיה לעוברת גופיה, אבל הכא דאקדשיה לאימיה הוא בכלל אימיה לא קדוש. ואי אשמעינן בתרייתא התם הוא דאקדיש לה וכל דאית בה, אבל הכא דאקדשיה ליה כיון דליתיה אבראי לא קדיש, צריכא.

לשון שניה

מאי קמ"ל אם שיירו משוייר ועובר לאו ירך אמו הוא. ותרתי למה לי, צריכא דאי אתמר בהא משום דאימיה חזיא לגופה, מגו דנחתא קדושה לה נחתא נמי לולד אבל אידך לא קמ"ל הדא, ואי אתמר בהא משום דקא מפרש קדושה על (האם) הולד אבל ההיא לא, צריכא.

לשון שלישית

מאי קמ"ל אם שיירו משוייר ועובר לאו ירך אמו הוא. ותרתי למה לי, צריכא דאי אתמר הפריש חטאת ה"א התם הוא דא"ר יוחנן רצה בולדה מתכפר משום דאימיה חזיא לגופיה מגו דנחתא קדושה לאימיה נחתה נמי קדושה לולד [לגופיה], אבל הכא כיון דאימיה לא קדשה אלא ולד אימא לא תיחות קדושה לגופיה קמ"ל הדא דהכא. ואי אתמר בהא משום דקא מפיק קדושה על ולד אבל ההיא דלא אפיק קדושה אלא על אימיה דולד אימא דולד לא מיקדיש כלל, צריכי.

מקורות הלשונית

מקורות הלשון הראשונה: בראשונים: תוס'. בכתבי היד: פריז, וטיקן 120, מינכן. בגליון כת"י פריז נוספו התיבות המקדימות ללשון השניה שאינן נמצאות בלשון הראשונה: "מאי קא משמע... תרתי למה לי".

מקורות הלשון הראשונה והלשון שניה: נוסח הדפוס. בכתבי היד: פלורנץ, וטיקן 119.

מקורות הלשון הראשונה והלשון שלישית: בראשונים: שטמ"ק. בכתה"י: ניו יורק.

מקורות נוספים: ברש"י ורגמ"ה מוכח כי הם גרסו את הלשון הראשונה ולשון נוספת, אך לא התפרש בדבריהם אם גרסו את הלשון הנוספת כלשון השניה או כלשון השלישית.

פירוש הלשונות

הצריכותא נאמרה בשלושת הלשונות, ועיקר הדברים שוה בשלושתן.

הסוגיה מסבירה כי המימרא הראשונה נצרכה כדי להשמיענו שקדושה עצמית חלה על עובר אפילו כאשר מקדישו בפני עצמו ולא יחד עם אמו הראויה כעת להקרבה¹⁰², והמימרא השניה נצרכה כדי להשמיענו שקדושה עצמית חלה על עובר אפילו כאשר הקדישו בהקדש אחד יחד עם אמו ולא רק כאשר יחדו להקדישו בפני עצמו¹⁰³.

ישם לב כי סדר הסוגיה שונה בין הלשונות: בלשון הראשונה מוסברת תחילה ה'הוה אמינא' אם היה אומר ר' יוחנן רק את המימרא הראשונה ואחר כך מוסברת ה'הוה אמינא' אם היה אומר ר' יוחנן רק את המימרא השניה. בלשון השניה והשלישית סדר הסוגיה הפוך.

בלשון השניה והשלישית נוסף ביאור אחרי המימרא השניה [לפני הצריכותא] בדברים אלו: "מאי קמ"ל אם שיירו משוייר, ועובר לאו ירך אמו הוא". ר' יוחנן קבע שעובר שהוקדש יחד עם אמו לחטאת אינו נחשב ולד חטאת אלא חטאת ממש. כעת מסבירה הגמרא כי דינו של ר' יוחנן מיוסד על כך שלשיטתו עובר אינו כירך אמו וניתן לשייר את העובר לחולין, ולולי כן היה חל על העובר דין וולד חטאת.

סוגייתנו עוסקת בעיקר בנידון החלת קדושה עצמית על עוברים, ור' יוחנן סובר שקדושה עצמית חלה על עוברים בין בפני עצמם ובין יחד עם אמם. הלשון השניה מדגישה את החידוש הכלול בדברי ר' יוחנן בכך שקדושת האם אינה חלה על העובר לעשותו ולד חטאת. משמע מההקשר כי סברות הנידונים תלויים זה בזה¹⁰⁴, וכשם שהנידון של החלת קדושת האם על העובר תלוי בסברת 'עובר ירך אמו', כך הנידון של החלת קדושה עצמית על העוברים [בפני עצמם או יחד עם אמם] תלוי בסברת 'עובר לאו ירך אמו'¹⁰⁵.

¹⁰² לולי המימרא הראשונה היינו סבורים שקדושה עצמית יכולה לחול רק יחד עם אמו ולא בפני עצמו. ומדוע? שתי דרכים בדבר: [א]. עובר טפל לאמו ואינו יכול להתקדש מבלעדי אמו. [ב]. עובר אינו ראוי לקרבן בפני עצמו. לשתי הדרכים, כאשר מקדיש את האם חל דין מורכב שמצד אחד העובר נכלל בקדושת האם, ומצד שני היכללות זו מחילה עליו קדושה עצמית ולא קדושת וולד. נראה שהיכללות בקדושת האם הינה לגבי ההקרבה, והקדושה העצמית הינה לגבי חלות ההקדש. ראה לקמן הערה 123 את סברת הגרי"ז בעניין.

לשתי הדרכים יש לדון לגבי מי שהקדיש בפירוש את העובר יחד עם האם ואמר 'היא וילדה שלמים', או באופן שהקדיש את האם מבלעדי עובר ושב והקדיש את העובר, האם קדושת האם מועילה לעובר אשר הוקדש בפני עצמו.

¹⁰³ לולי המימרא השניה היינו סבורים שקדושה עצמית יכולה לחול רק כאשר מקדיש את העובר בפני עצמו ולא כאשר מקדישו יחד עם אמו. ומדוע? שלוש דרכים בדבר: [א]. עובר טפל לאמו, ורק כאשר מקדישו בפני עצמו מפקיעו מלהחשב כירך אמו. [ב]. אין מניעה כלל להקדיש עובר, אולם כאשר הקדיש את אמו אין סיבה לומר שהקדיש את העובר בפני עצמו. [ג]. באופן עקרוני ניתן להקדיש עובר, אולם כאשר מקדיש את האם נטפל הוולד לקדושת האם. במילים אחרות, 'חולין' אינו דין ו'קדשים' הוא דין. לפיכך, כאשר האם חולין הוולד יכול להיות קודש וכאשר האם קודש אין הוולד יכול להיות חולין.

בשלושת הלשונות משמע כדרכים הראשונות ולא כדרך האחרונה, שכן הגמרא אינה מזכירה כלל את העובדה שקדושת האם מטפילה אליה את העובר, ותוס' הם שהוצרכו להדגיש נקודה זו.

קיימת נפקא מינה בין הדרכים לגבי מי שהקדיש בפירוש את העובר יחד עם האם ואמר 'היא וילדה שלמים', או באופן שהקדיש את האם מבלעדי עובר ושב והקדיש את העובר. לדרך הראשונה יש להסתפק האם באופנים אלו הופקע הוולד מלהטפל לאם. לדרך השניה פשוט שהעובר קדוש בקדושה עצמית שכן הקדישו בפירוש. לדרך השלישית לא ניתן לשייר את העובר, ופשוט שהוא נטפל לאמו.

¹⁰⁴ עצם ההסבר למימרא השניה נאמר אף בסוגיה המקבילה שבדף כה ע"א, ודיוקינו הוא מהצגת ההסבר כאן, כחלק מן הנידון אודות חלות קדושה עצמית על עוברים. לכאורה ניתן לדחות ולפרש באופן הפוך שההסבר "מאי קמ"ל אם שיירו משוייר ועובר לאו ירך אמו הוא" הוצג בכדי להשמיענו את החידוש שיש במימרא השניה ואין בראשונה, לומר שחלה קדושה עצמית על עובר אפילו באופן שאימו קדושה, ואין הוא נטפל לקדושת אמו. אכן, מכך שהגמרא נדרשת להמשיך ולהסביר את הצריכותא משמע כי ההסבר שבפתיחה אינו משמש כצריכותא אלא כפירוש למימרא השניה.

¹⁰⁵ אם נניח שסברות הנידונים אינן תלויות זו בזו, נסביר כי הנידון אודות קדושת העובר תלוי בסברא האם העובר נחשב כבהמה גמורה, והנידון אודות חלות קדושת האם על העובר תלוי בהיטפלותו לאמו, ואין הסברות תלויות זו בזו. אם נניח כפי שמשמע מהלשון השניה שהסברות תלויות זו בזו, אפשר שהסברות זהות לסברות הנזכרות, אלא שתלויות הן זו בזו בכך שאם העובר חשוב כבהמה גמורה אינו טפל לאמו ואם טפל הוא לאמו אינו חשוב כבהמה גמורה. ואפשר גם שהסברות אינן כסברות הנזכרות, והנידון אודות קדושת העובר אינו תלוי בחשיבותו, אלא תלוי רק בהיטפלותו לאמו, שאם נטפל הוא אליה אין אפשרות להקדישו בפני עצמו.

בלשון הראשונה לא התפרשה נקודה זו, והיה ניתן לטעון שכל נידון תלוי בסברא נפרדת¹⁰⁶, אולם ניתן להביא מספר מקורות המפרשים את הלשון הראשונה כלשון השניה:

רש"י (י"ע"א ד"ה 'אין קדושה') ביאר את דעת בר פדא שאין קדושה חלה על העוברים, וכתב כך: "אין קדושה חלה על העוברין, אם הקדיש עובר במעי בהמה אינו קדוש ליקרב, ואם מקריב ליה כשנולד ולא אקדשה משנולד מייתי חולין לעזרה, ואם הפריש חטאת מעוברת לא הוו כשתי חטאות לאחריות דעובר מכח אמיה הוא דקדיש ולא מכח עצמו והוי כולד חטאת ולמיתה אזיל". תוס' שם העתיקו את דברי רש"י ובד"ה 'ורבי יוחנן' הוסיפו לכתוב על פי דרך זו: "ורבי יוחנן אמר קדושה חלה על העוברין - ואם הקדיש עובר במעי אמו חולין קדיש, ואם הפריש חטאת מעוברת הוי כמפריש שתי חטאות לאחריות, ולא הוי כולד חטאת אלא הולד קדושתו קדושת הפה מכח האדם ולא מכח האם". משמע מכל סגנון הדברים ששני הנידונים תלויים זה בזה מצד הסברא ולא רק מצד חשבון השיטות.

בנוסף, בעמוד הבא הגמרא מציגה מחלוקת ברייתות לגבי השוחט את החטאת ומצא בה בן ארבעה חי, ומציעה לתלות את הנידון במחלוקתם של ר' יוחנן ובר פדא לגבי החלת קדושה על העוברים. יש אומרים כי כוונת הגמרא שם לקשר בין שני הנידונים על ידי סברת עובר ירך אמו / לאו ירך אמו, ולפירוש זה מוכח כי נידון החלת קדושה על העוברים תלוי בסברת עובר ירך אמו¹⁰⁷.

נדגיש כי אף אם נידון החלת קדושה על עוברים שווה לנידון החלת קדושת האם על העובר, ושני הנידונים תלויים בסברת עובר ירך אמו, עדיין אין הנידונים תלויים לחלוטין זה בזה, אלא ניתן לנקוט שבאחד מן הנידונים הוולד נידון כירך אמו ובחבירו אין הוולד נידון כירך אמו. הן הגמרא מלמדת כי יש מקום לנקוט שעובר יכול להתקדש בפני עצמו, ויחד עם זאת לנקוט שכאשר הקדיש את האם הרי העובר נטפל לאמו, [ובכך ביארה הגמרא מדוע צריך את המימרא השניה של ר' יוחנן ולא די במימרא הראשונה¹⁰⁸]. במקביל לכך, תוס' לימדו כי מסברא יש מקום לנקוט שעובר אינו יכול להתקדש בפני עצמו, ויחד עם זאת לנקוט שכאשר הקדיש את האם אין העובר נטפל לאמו, [ורק מכח המשנה בדף כה הקובעת שהעובר קדוש בשעת הקדשת אמו הוכיחו תוס' כי חייבים לקבל שיש דרך כלשהיא להקדיש עובר]¹⁰⁹.

נפקא מינה בין הלשונות

דין מקדיש בהמה מעוברת לפי ה'הוה אמינא'

אם היה אומר ר' יוחנן רק את המימרא הראשונה לגבי מקדיש עובר ולא את המימרא השניה לגבי מקדיש בהמה מעוברת, אזי הוה אמינא שאין דין מקדיש בהמה מעוברת שוה לדין מקדיש עובר. מה היינו סבורים בדינו של מקדיש בהמה מעוברת? יש הבדל בין הלשונות באילו תיבות להגדיר את ההלכה שב'הוה אמינא':

לשון ראשונה – "הוא בכלל אימיה לא קדוש".

לשון שניה – "אבל ההיא, לא". [כלומר, אין הדין כמו במקדיש עובר, ולא התפרש מה כן הדין ב'הוה אמינא'].

לשון שלישית – "אימא דולד לא מיקדיש כלל".

תוס' (ד"ה אבל) גרסו כלשון הראשונה, וסברו בתחילה לפרש את התיבות 'לא קדוש' כפשוטן. כלומר, הוולד אינו קדוש כלל. אכן הוכיחו תוס' כי אי אפשר לומר כן שהרי מפורש במשנה לקמן (כה ע"א) שהמקדיש בהמה הקדיש בכך גם את וולדה¹¹⁰. לפיכך פירשו תוס' כי כוונת הגמרא בתיבות 'לא קדוש'

הסברים השונים שכאן שייכים לדרכים השונות שבהערות הקודמות להסברת הצריכותא, ראה והבן. אם כי בהערות הקודמות מדובר על הוה אמינא לו ר' יוחנן היה אומר רק אחת מן המימרות, וכאן מדובר על המסקנה לאחר שיש בידינו את שתי מימרותיו של ר' יוחנן.

¹⁰⁶ דהיינו, הנידון של החלת קדושת האם על העובר תלוי בסברת 'עובר לאו ירך אמו', והנידון של החלת קדושה עצמית על העוברים תלוי בסברא האם העובר נחשב כבהמה גמורה.

¹⁰⁷ הכוונה למהלכו של בעל שפת אמת, הניתן להתפרש אף בדעת הר"ש. ראה סימן לה סוף סעיף 'מהלך ראשון'.

¹⁰⁸ על פי תוס' י"ע"ב, ד"ה אבל.

¹⁰⁹ מאידך, ניתן לטעון שתוס' כאן חזרו בהם מדבריהם הראשונים, וכעת חולקים הם על רש"י וסוברים כי הנידון של החלת קדושה על עוברים אינו תלוי כלל בסברת 'עובר ירך אמו'.

¹¹⁰ ראה בתוס' קושיה נוספת.

לומר שהעובר אינו קדוש בקדושה עצמית אלא בקדושת האם ודינו כוולדה של האם. פירוש זה של תוס' מתיישב היטב בדברי הלשון השניה שלא פירשה את הדין שב'הוה אמינא'. אמנם בלשון השלישית נאמר כי ה'הוה אמינא' היא שהולד אינו קדוש כלל, ומשמע כי אינו קדוש אף בקדושת אמו. 'הוה אמינא' זו מוקשה מחמת קושיית תוס'. בדוחק יש ליישב שכוונת הגמרא לומר רק שעל פי המימרא הראשונה היה אפשר לומר שהוולד אינו קדוש כלל, אבל ממקום אחר - מהמשנה לקמן – אכן אפשר להוכיח כי יש בולד קדושה, ונתרה רק 'הוה אמינא' שהולד קדוש אגב אמו.

דין מקדיש עובר לפי ה'הוה אמינא'

אם היה אומר ר' יוחנן רק את המימרא הראשונה לגבי מקדיש בהמה מעוברת ולא את המימרא השניה לגבי מקדיש עובר, אזי הוה אמינא שאין דין מקדיש עובר שוה לדין מקדיש בהמה מעוברת. מה היינו סבורים בדינו של מקדיש עובר? יש הבדל בין הלשונות באילו תיבות להגדיר את ההלכה שב'הוה אמינא':

לשון ראשונה - "כיון דליתיה אבראי לא קדיש".

לשון שניה - "אבל אידך, לא". [כלומר, אין הדין כמו במקדיש בהמה מעוברת, ולא התפרש מה כן הדין ב'הוה אמינא'].

לשון שלישית - "אימא לא תיחות קדושה לגופיה".

תוס' (דיבור הראשון בעמוד) כתבו כי גם לפי בר פדא הסובר שקדושה אינה חלה על עוברים, אפשר להקדיש עובר, והוולד לא יתקדש לקדושת הגוף אלא לקדושת דמים. תוס' הוכיחו את דבריהם מן המשנה לקמן (כה ע"א), האומרת כי אפשר להקדיש ולד לעולה¹¹¹. מובן כי הדבר שאמרו תוס' לפי דעת בר פדא, נכון אף לפי ה'הוה אמינא' בדעת ר' יוחנן שאין קדושה חלה על עובר אם מקדישו ללא אמו. הביאור דחוק בלשון הראשונה [שאותה גרסו תוס'] שנאמר בה 'לא קדיש', הביאור מתיישב בלשון השניה שלא פירטה מה הדין לפי ה'הוה אמינא', והביאור מתיישב היטב בדברי הלשון השלישית שנאמר בה 'לא תיחות קדושה לגופיה', משמע שקדושת דמים וודאי חלה על העובר.

ראה סימן לו בסוף פירוש הלשונות' מה שנכתוב עוד לגבי נושא זה.

¹¹¹ הגמרא עצמה נוקטת כן בהמשך הסוגיה בכדי ליישב את המשנה והברייתא המאפשרות להחיל קדושה על עוברים, ותוס' חידשו כי כבר בהוה אמינא היה פשוט שניתן להחיל קדושת דמים על עוברים.

ביאורי נוסח [י ע"ב – יא ע"א]

להלן ביאור תמציתי לחילופי לשונות ונוסחאות בדף י ע"ב, יא ע"א. במהדורה הבאה נרחיבם לסימנים בע"ה.

שטמ"ק אות ו ואות יג ציטט נוסח שונה לתירוציו של ר' זירא. שטמ"ק א ציטט בשם 'בקצת ס"י כתוב ל"א', ושטמ"ק ב ציטט בשם 'ס"א'. משמע לכאורה שרא"פ ראה ספרים שבהם היה כן עיקר הנוסח.

בכתבי היד הרגילים הנוסח כלפינו. בכת"י ניו יורק ודרמשטדט מוצגים שתי הלשונות – כמו בשטמ"ק א. מכת"י נ"י שרד במקביל לשטמ"ק אות ו ומכת"י דרמשטדט שרד במקביל לשטמ"ק אות יג. בהשוואת המקורות השונים ניתן לשחזר תיבות נוספות כהמשך לשטמ"ק אות יג. ברגמ"ה חסר ביאור על סוגייתנו, וחבל.

בנוסח הרווח ר' זירא מתרץ שהמשנה והברייתא המאפשרות להקדיש עובר מתפרשות על קדושת דמים. בנוסח החדש ר' זירא מתרץ לגבי המשנה שהמקדיש את האם קדושת דמים, ואזי קדוש גם הוולד לדמיו. לגבי הברייתא מתרץ ר' זירא 'ה"נ דאמר תקדש וולד בדמיה'.

משמעות התירוץ הראשון שכל האם הוקדשה קדושת דמים. תמוה מדוע הגמרא הוצרכה לכך, תמוה כיצד ניתן לפרש כן את המשנה, וכן תמוה מאחר שכל הבהמה הוקדשה – מדוע לומר שהוקדשה קדושת דמים ולא קדושת הגוף.

בתירוץ על הברייתא לא ברור האם מדובר במקדיש את העובר לדמיו, או במקדיש את האם לדמיה. בכל אופן, התירוץ מקביל לתירוץ על המשנה כאמור 'הכא נמי'. שמא מוכח מכל זה שיש לפרש את התירוץ על המשנה בדוחק שלא הקדיש את כל האם אלא הקדיש את העובר במעי האם, וכוונת ר' זירא שהמקדיש חלק מהאם לדמים, והיינו את העובר שהוא ירך אמו. אם כן צ"ב מהו המיגו מהאם לוולד, ונראה שהמיגו חל בשעת הלידה שמיגו שהעובר כירך אמו היה קדוש קדושת דמים כך אף בשעת לידתו קדוש הוא קדושת דמים. עולה מכאן כדעת רש"י והרב המעילי ותו"ח שגם לאחר הלידה העובר קדוש קדושת דמים, שלא כדעת תוס' והגליון.